

## АДУКАЦЫЙНАЯ І ВЫХАВАЎЧАЯ ЗНАЧНАСЦЬ ПАРЭМІЙ З КАМПАНЕНТАМІ РОДНАСЦІ І СВАЯЦТВА

Хлусевіч І. М.

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы  
г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

Адной з універсальных кампетэнцый, якую неабходна сфарміраваць у выпускніка беларускіх устаноў вышэйшай адукацыі, з'яўляецца валоданне навыкамі вуснай і пісьмовай камунікацыі на беларускай мове. Аваладаць у поўнай меры такімі навыкамі немагчыма без вывучэння культурна-маркіраваных адзінак мовы, да якіх адносяцца і прыказкі. Прыказкі, або парэміі, – гэта такія сінтаксічна самастойныя фразы-сентэнцыі, якія характарызуюцца сцісласцю, вобразнасцю, мастацкай аформленасцю. Пераважная большасць іх склалася ў жывой народнай мове і адлюстроўвае шматвяковы вопыт народа. Напрыклад, беларуская прыказка *Крывое кола на сябе гразь кідае* ў лаканічнай алегарычнай форме выражае думку аб тым, што «ўпарты, капрызны чалавек сам сабе шкодзіць, сваімі ўчынкамі пляміць сам сябе» (тут і далей сэнс прыказак тлумачацца па «Слоўніку беларускіх прыказак» І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч [1]).

З'яўляючыся народнымі афарызмамі, прыказкі вербалізуюць асаблівасці светаўспрыняцця этнасу, яго разумення рэчаіснасці, у тым ліку такога важнага сацыяльнага інстытута, як сям'я. Пра значнасць канцэпту «сям'я» ў карціне свету беларусаў сведчыць вялікая колькасць парэмій, сэнсава і фармальна з ім звязаных. Так, па нашых падліках, больш за сотню гэтых моўных адзінак, змешчаных у «Слоўніку беларускіх прыказак» І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч, утрымлівае ў сваім кампанентным складзе той ці іншы кампанент са значэннем роднасці або сваяцтва (слова «роднасць» мы разумеем як сувязь праз нараджэнне ад агульнага продка, а сваяцтва – як сувязь ў выніку шлюбных зносін дзвюх сем'яў).

З улікам лексічнага значэння кампанентаў-назваў роднасці і сваяцтва ў складзе парэмій беларускай мовы, можна вылучыць наступныя іх групы:

1) парэміі з кампанентам-агульнай назвай роднасці і сваяцтва («род», «радняя», «родны», «сям'я», «сваяк», «свой»), напрыклад: *Няма роду без выроду; Радні не пералічыш, а давядзеца тапіцца* – няма за каго ўхапіцца; *Здраднік за агрызкі прадасць родных і блізкіх; Адно дзіця* – няма дзяцей, двое дзяцей – што адно, а трое – сям'я; *Сваяк сваяка пазнае здаляка; Свой за гарой, а сусед у акне;*

2) парэміі з кампанентам-тэрмінам кроўнай роднасці («дзіця», «бацькі», «маці/матка», «бацька», «сын», «дачка», «брат», «сястра», «дзед/дзядуля», «унук», «дзядзька», «цётка»), напрыклад: *Дзіця за руку бярэш – маці за сэрца; Бацькоў не выбіраюць; Хто матку забывае, таго Бог карае; Які дуб, такі і тын, які бацька, так і сын; Абы сына прычакаць, а імя можна падишукаць; Хто мае дочки, той ходзіць без сарочкі; Брат любіць сястру багатую, а мужык*

жонку здаровую; Не вучы дзядулю кашляць; Дзяды не зналі бяды, а ўнукі набраліся мукі; У агародзе бузіна, а ў Кіеве дзядзька; Голад не цётка;

3) з кампанентам-тэрмінам някроўнага сваяцтва, якое ўзнікла ў выніку шлюбу («жонка/жона», «муж», «свёкар», «свякроў/свякроўка», «цешча», «зяць», «нявестка», «нявеста», «удава»), напрыклад: *За добрым мужам і варона жона, а за кепскім і княгіня загіне; Хоць муж з лапаць, абы за ім не плакаць; Сем гадоў нявестка жыла, а не ведала, што сучка свёкрава без хваста; Чужая хатка такая, як свякроўка ліхая; Зяць на парог – цешча за яйцы; Зяць любіць узяць; Кошку б'юць – нявестыцы намёкі даюць; Хлеб не нявеста, з'есца – другі будзе; Не дай бог удаве чыніцца, а сіраце радзіцца;*

4) з кампанентам-назвай блізкіх (духоўных), няродных адносін («кум», «кума», «мачаха», «айчым»), напрыклад: *Кум куме, а кума па ўсім сяле; Воцат не гарэлка, а кума не жонка; Чужая старонка – мачаха; Лепей кепскі родны бацька, чым добры айчым.*

Для засваення навучэнцамі беларускай парэміялогіі, развіцця іх маўлення і далучэння да нацыянальнай духоўнай культуры неабходна ажыццяўляць адбор моўных адзінак па розных крытэрыях і прапаноўваць для вывучэння ў першую чаргу тыя, якія ацэньваюць сям'ю як адзін з самых надзейных і дабратворных саюзаў мужчыны і жанчыны, напрыклад: *Муж і жонка – найлепшая сполка.* Карысна пазнаёміць навучэнцаў з некаторымі парадамі продкаў па стварэнні сям'і. Так, народная мудрасць раіць не зацягваць са шлюбам (*Не кайся, што рана ўстаў або маладым ажаніўся*) і арыентуе на стварэнне вялікай сям'і: *Адно дзіця – няма дзяцей, двое дзяцей – што адно, а трое – сям'я.* Больш за два дзіцяці ў сям'і толькі спрыяе іх выхаванню: *Адно дзіця – не дзіця, двое дзяцей – паўдзіцяці, трое дзяцей – гэта дзіця; У каго сем – тым і доля ўсем, а ў каго адно – і тое не ладно.* Добра выхаваныя дзеці – гэта спакойнае жыццё састарэлых бацькоў: *«Гадуі, мядзведзь, дзеці, каб было за кім сядзеці»,* – гаворыць беларуская прыказка бацькам як пажаданне вырасціць дзяцей такімі, каб можна было пры іх дажываць свой век.

Варта адзначыць вялікую колькасць прыказак-рэкамендацый па наладжванні жыцця ў сям'і, якія тычацца выхавання дзяцей: *Дзе нянек многа, там дзіця бязнога; Не хвалі дзень зранку, а дзіця – змалку; Хто на малога дубца ішкадуе, той на сябе пятлю гатуе.* Самым эфектыўным метадам выхавання дзяцей народная мудрасць лічыць прыклад бацькоў. Невыпадкава так многа парэмій аб'яднана агульным значэннем 'усё добрае і ўсё кепскае дзеці пераймаюць у сваіх бацькоў': *Ад кривога дрэва не бывае прамога ценю; Вецейка ад дрэва недалёка адскочыла; Калі бацька рыбак, то і сын глядзіць на ваду; Яблык ад яблыні недалёка падае; Які куст, такі і адростак; Якое карэнне, такое і насенне; Якое семя, такое і племя.*

Дарэчы, слова «дзіця» адносіцца да ліку найбольш частотных кампанентаў са значэннем роднасці або сваяцтва ў складзе беларускіх парэмій. Нямала такіх парэмій звяртае ўвагу на рознага роду цяжкасці, якія ўзнікаюць падчас выхавання дзяцей: *Дзетак уздаваць – не грыбоў назбіраць; Дзяцей радзіць – не грошы лічыць; Малыя дзеткі – малыя бедкі <падрастуць дзеткі – падрастуць і бедкі>; Малыя дзеці – малы клопат <большыя дзеці – большы*

клопат>; *Малыя дзеці топчуць бацькам ногі, вялікія – сэрца; Дзеткі падраслі, хатку растраслі.*

Аднак значна больш за ўсе іншыя кампаненты са значэннем роднасці і сваяцтва выкарыстоўваецца ў складзе беларускіх парэмій слова «жонка», што гаворыць пра надзвычай важную ролю жанчыны ў функцыянаванні традыцыйнай беларускай сям’і: *Жонка ў хаце тры вуглы трымае, а мужык адзін; З добраю жонкаю гора – паўгора, а радасць удвайне.* Многія прыказкі ўтрымліваюць парады, па якіх крытэрыях трэба выбіраць жонку. Беларускія парэміі раяць звяртаць увагу найперш на ўнутраныя якасці будучай жонкі (*Краса да вянца*) і аддаць перавагу працавітай (*Выбірай жонку не на ігрышчы, а на іржышчы; Шукай жонку ў гародзе, а не ў карагодзе*), разумнай (*З тварам да вянца, з розумам да канца*), здаровай (*Брат любіць сястру багатую, а муж жонку здаровую*), роўнай сабе (*Шукай цар царыцу, а пастух пастушку*), з добрай рэпутацыяй (*Добра сватацца ўдзень, распытаўшы ў людзей*). У такім разе шлюб будзе ўдалым і муж пазбегне цяжкага і непрыемнага расставання: *Жонка не лапаць – з нагі не скінеш; Жонка не рукаў, не адпорах.*

Вывучэнне гэтых і іншых парэмій, якія адлюстроўваюць сацыякультурнае ўяўленне аб сям’і, дазваляе не толькі далучыцца да нацыянальнай духоўнай культуры, але і развіць культуру маўленчую. На занятках па беларускай мове знаёмства з парэміямі варта арганізаваць такім чынам, каб навучэнцы ўсвядомілі, «што прыказка не проста адзін з фальклорных твораў, а эфектыўная моўная адзінка» [2, с. 273]. Для гэтага неабходна звяртацца да працы з парэміялагічнымі слоўнікамі, дэманстраваць ўжыванне прыказак у чужым маўленні (мастацкім, публіцыстычным), даваць творчыя заданні па складанні ўласных тэкстаў з выкарыстаннем прыказак. Названыя прыёмы дапамогуць сфарміраваць у навучэнцаў трывалыя навыкі правільнага і дарэчнага выкарыстання парэмій ва ўласным маўленні.

#### Літаратура:

1. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Бел. асац. «Конкурс», 2006. – 544 с.
2. Якалцэвіч, М. А. Пра выкарыстанне прыказак на ўроках мовы / М. А. Якалцэвіч // Канцэптуальныя падыходы да рэалізацыі філалагічнай адукацыі ў школе і ВНУ : мат-лы рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 80-годдзю праф. Зарэцкай (Ляшук) Веры Якаўлеўны, Брэст, 14 лістап. 2013 г. / Брэст. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна ; рэдкал. : З.П. Мельнікава [і інш.] ; пад агул. рэд. У. А. Сенькаўца. – Брэст : БрДУ, 2015. – С. 273-277.